

1944 Sonrası Makedonya'da Yayımlanan İlk Türkçe Dil Bilgisi Kitabı Üzerine Bir İnceleme

A Study on the First Turkish Grammar Book Published in Macedonia After 1944

YUDUM GÖRMÜŞ*

Öz

Kuzey Makedonya Anayasası'na göre Türkler, "millet" olarak kabul edilmekte ve Türklerin Türkçe eğitim görme hakları bulunmaktadır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Türkçe eğitim hakkı, Ohri Çerçeve Antlaşması ve devletin anayasasıyla garanti altına alınmıştır. Türkçe eğitimde Türkiye Türkçesi esas alınarak Latin harfli Türk alfabesi kullanılmaktadır. Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ana dillerinde eğitim görme hakkına sahip olmasıyla birlikte Türkçe eğitim veren okullar için öğretmen yetiştirilmiş, bu öğretmenler şehir ve köylerde göreve başlamışlardır. Ders kitaplarının eksikliği bu dönemde yaşanan sıkıntıların başında gelmiştir. Kuzey Makedonya'da yayımlanan Latin harfli ilk Türkçe dil bilgisi kitabını emekli öğretmen Hıfzı İdriz ve yazar Şükrü Ramo hazırlamıştır. Ortaokullar için basılan bu kitap, genel bir dil bilgisi kitabı niteliği taşımaktadır. Eser, yeni yazarları Türkçe dil bilgisi üzerinde çalışmaları için cesaretlendirdiği gibi yeni çalışmalara da örnek teşkil etmiştir. Bu çalışmada Hıfzı İdriz ve Şükrü Ramo'nun kaleme aldığı "Dil Bilgisi" kitabı, hazırlandığı dönem ve o dönemdeki koşullar göz önünde bulundurularak incelenmiş, eserdeki dil bilgisi ile ilgili bilgilerin bugünkü dil bilgisi anlayışı ile farklı ve benzer yönleri belirlenmiştir. İnceleme sonucu eserdeki bilgilerin günümüz Türkçe dil bilgisi anlayışla örtüştüğü ve eserin yazıldığı dönemden bugüne başarılı bir çalışma olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi, Kuzey Makedonya'da Türkçe ders kitapları, Kuzey Makedonya'da Türkçe dil bilgisi kitabı, Hıfzı İdriz, Şükrü Ramo.

Abstract

According to the Constitution of North Macedonia, Turks are recognized as a "nation" and have the right to receive education in Turkish. The right to Turkish education in the Republic of North Macedonia is guaranteed by the Ohrid Framework Agreement and the constitution of the state. After the Turks living in North Macedonia having the right to receive education in their mother tongue after the Second World War, teachers were trained for Turkish-medium schools and these teachers started to work in cities and villages. The lack of textbooks was one of the main problems experienced during this period. The first Turkish grammar book published in North Macedonia was prepared by retired teacher Hıfzı İdriz and writer Şükrü Ramo. This book, published for secondary schools, is a general grammar book. This work encouraged new authors to work on Turkish grammar and set an example for new works. In this report, the book "Grammar" written by Hıfzı İdriz and Şükrü Ramo was analyzed by taking into consideration the period in which it was prepared and the conditions at that time, and the different and similar aspects of the information about grammar in the book with today's understanding of grammar were tried to be determined. As a result of the analysis, it was determined that the information in the work overlaps with today's understanding of Turkish grammar and that the book is a successful work from the period when it was written to today.

Keywords: Turkish education in North Macedonia, Turkish textbooks in North Macedonia, Turkish grammar book in North Macedonia, Hıfzı İdriz, Şükrü Ramo.

* Dr. Öğr. Üyesi / Üsküp Aziz Kiril Metodiy Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Üsküp/K.MAKEDONYA, yudumgormus@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7169-560X

Giriş

Balkanların kalbi sayılan, çok uluslu bir devlet özelliği taşıyan bugünkü Kuzey Makedonya, çok dilli, çok dinli, çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Makedonya’nın Balkan Savaşları sonucu Osmanlı Devleti’nden ayrılması ile beraber burada yaşayan Türklerin eğitiminde sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. “*Osmanlı devleti 1389 Kosova Savaşı ile yerleştiği bu bölgeden, 1913’te ayrılmış, 1938’de ve 1950’lerde yaşanan iki büyük göç dalgası ile birlikte de geride kalan Türk nüfusu azınlık halklarından biri olmuştur*” (Ülker, 1998, s. 31). Makedonya’da 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkçe eğitim alanında görülmeye başlayan gelişmeler Balkan Savaşlarıyla son bulmuştur. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde ise Türkçe eğitim durdurulmuş, 1912’de yasaklanan Türkçe eğitime ancak kırk yıllık aradan sonra İkinci Dünya Savaşı’nın ardından izin verilebilmiştir. Makedonya Cumhuriyeti’nin Federal Yugoslavya Devleti ile süren bağılılığı 8 Eylül 1991’de bağımsızlığının ilanı ile sona ermiştir. Makedonya Cumhuriyeti eğitim sisteminde 1991 yılında çıkarılan Eğitim Sistemini Yeniden Düzenleme Yasası ile bazı değişiklikler yapılmıştır. Makedonya Cumhuriyeti’nde 1945’ten günümüze kadar Türkçe eğitimi ve Türkçe dersinin gelişimi için çok sayıda çalışma yapılmış, yazılar, makaleler yayımlanmıştır. 1965-2001 yılları arasında yayımlanan *Sesler* dergisinde Makedonya Cumhuriyeti’ndeki Türk toplumunun eğitim ve öğretimindeki değişiklikler ve gelişmelere yer verilmiştir (Emin, 2014, s. 116-117).

1944 yılında Anti-Faşist Ulusal Kurtuluş Meclisi’nin (ASNOM) kurulmasıyla Makedonya, Yugoslavya federasyonu bünyesinde özerk bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde eğitimde önemli reformlar gerçekleşmiştir. Sosyalist ideolojiye dayalı bu sitem içerisinde Türkçe eğitimini ülke geneline yaymak amacıyla Hasan Şükrü (Üsküp), Kemal Seyfullah ve Abdülrahim Mehmed’in önemli katkıları olmuştur. 1944 sonrasında Arnavutluk ve Yugoslavya arasında 1946 yılında imzalanan ekonomik anlaşma Batı Makedonya’da Türkçe eğitim faaliyetlerinin başlamasını geciktirmiş ancak “Cominform”dan Yugoslavya’nın ayrılması ile birlikte Batı Makedonya’da Türkçe eğitim süreci başlayabilmiştir. Yugoslavya halk kurtuluş savaşında 2000’den fazla Türk’ün yaşamını yitirdiği ve bu süreçten sonra ana dilde eğitim hakkı kazanıldığı bilinmektedir. Devlet yönetimi eğitim seferberliği başlatmış, okuryazarlık kursları, öğretmen yetiştirme kursları ve öğretmen okulları kurulmuştur. Bu kurslarda Makedonca’nın yanı sıra Türkçe ve diğer dillerde de eğitim verilmiştir. Türk öğretmen sayısı 1945’te 55 iken 1954 yılında 620’ye ulaşmıştır. Türk öğrenci sayısının artması ile öğretmen kurslarına ek olarak öğretmen okulu açılmıştır. 1950’den itibaren Kosova’dan gelen Türk öğretmen adayları mezun olduktan sonra Kosova’da açılan okullarda Türkçe eğitim vermeye başlamışlardır. Bu okullarda 1944-54 yılları arasında 600 Türkçe öğretmeni yetiştirilmiştir. Türkçe ders kitaplarının eksikliği nedeniyle bu öğretmenler dikte yöntemi ile eğitim almak zorunda

kalmışlardır. 31 Aralık 1946'da ilk Makedonya Anayasası ile temel eğitim ve öğretim zorunlu ve ücretsiz hale getirilerek okullar kiliseden ayrılmıştır. İlköğretimle ilgili ilk yasal belge 1948'de kabul edilmiştir. Türkçe eğitim veren okullarda müfredatın temel çerçevesi Yugoslavya'nın ideolojik ilkelerine göre belirlenmiş ancak eğitim dili Türkçe olmuştur. Türkçe eğitim veren okullar Makedonya Türklerinin kültürel kimliğini korumasına katkıda bulunmuştur. Ancak özellikle siyasi baskıların arttığı dönemlerde Türkçe eğitimine kısıtlamalar getirilmiş, Türkçe eğitimdeki ders içerikleri daraltılarak sosyolojik ideolojilere uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Makedonya'daki ilkokul müfredatı 1950-1991 yılları arasında sosyalist ideolojinin yansımaları ile şekillenmiştir (Hoca-Nureddin, 2024, s. 187-231).¹ Bu yıllarda Makedonya'da Türkçe eğitiminde yeterli sayıda öğretmenin bulunmaması ve eğitim materyali eksikliği en büyük problemler arasındadır. Ders kitapları yazılıncaya kadar Türkiye'den eğitim materyalleri ve yardımcı ders kitapları getirilmeye çalışılmıştır. Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ana dillerinde eğitim görme hakkına sahip olmasıyla birlikte Türkçe eğitim veren okullar için öğretmen yetiştirilmiş, bu öğretmenler şehir ve köylerde göreve başlamışlardır. Bu dönemde hâlihazırda eğitim-öğretim programlarının olmayışı, okullardaki materyallerinin eksikliği, fizikî imkânsızlıklar, ulaşım zorlukları gibi birçok güçlükle karşılaşmıştır. Ders kitaplarının eksikliği de yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir. Hıfzı İdriz ve Şükrü Ramo, Kuzey Makedonya'da ilk Türkçe dil bilgisi ders kitabını böyle bir ortamda hazırlamıştır. Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi ile 1954 yılında Latin harfleri ile yayımlanan Hıfzı İdris ve Şükrü Ramo'nun hazırladığı dil bilgisi kitabı incelenmiş; art zamanlı karşılaştırma yöntemi ile de eserdeki bilgilerin günümüz Türkçe dil bilgisi kuralları ile benzer ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, kitapta geçen bölüm başlıkları altında ilgili bölümler incelenerek yazıldığı dönem içerisinde eserin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1944 Sonrası Makedonya'da Yayımlanan İlk Türkçe Dil Bilgisi Kitabı

Sabri Cemil (Yalkut) Bey ve Abdülhakim Hikmet Doğan Makedonya'da eğitim-öğretim denince ilk akla gelen kişiler olarak *Yıldız* ve *Yeni Mektep* dergilerindeki yazılarıyla edebiyatçı ve pedagog olarak dikkat çekmektedirler. Abdülhakim Hikmet Doğan'ın (1881-1955) dinî kitapları ve çeşitli konularda araştırma yazılarının yanında Türkçe ve Türk dili öğretimi ile ilgili kitapları da vardır. 1920'li yıllarda bölgede Türkçe eğitim sıkıntılı günler geçirmiştir.

¹ Daha geniş bilgi için bk.: Hoca, F., Nureddin, A. (2024). 1914-2024 *Makedonya'da Türkçe Eğitim Tarihsel ve Sosyo-Kültürel Gelişmeler*. Kuzey Makedonya / Gostivar: Uluslararası Vizyon Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları No.1.

Özellikle Sırp Hırvat-Sloven Krallığı döneminde uygulanan politikalarla Türk dili öğretimi gittikçe zayıflamıştır. İstanbul’da basılan Türkçe kitapların kullanılması da yasaklanmıştır. “Cemiyet” adlı örgütün bu olumsuz duruma karşı mücadelesi de bu gerileyişi tamamen durdurmaya yetmemiştir (Hoca, 2011, s. 109). Kuzey Makedonya’da ilk Türkçe dil bilgisi ders kitabını emekli öğretmen Hıfzı İdriz ve yazar Şükrü Ramo hazırlamıştır. Bu eser Makedonya Halk Cumhuriyeti Eğitim Bilim ve Kültür Konseyi’nin 1180 sayı ve 8 Nisan 1954 tarihli kararıyla Prosvetno Delo Yayınevi tarafından yayımlanmışlardır. Eserin tek baskısı yapılmıştır. Ortaokullar için Latin alfabesiyle üç yüz elli bin adet basılan bu kitap, genel bir dil bilgisi kitabı niteliğini taşımaktadır ve eser sadece ortaokul öğrencilerinin değil, ortaokullarda Türkçe dersi veren öğretmenlerin de başucu kitabı olmuştur. İlk defa *Birlik* gazetesinde gramer başlığı altında yayımlanan eser daha sonra ihtiyaç dâhilinde kitap haline getirilerek basılmıştır. Kitabın girişinde Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Necmettin Halil Onan, Tahir Nejat Gencan, Beşir Göğüş, Kemal Demiray, Haydar Ediskun ve Baha Dürder’in dilbilgisi kitaplarından faydalanılarak yazıldığı belirtilmiştir. Eser kitap hakkında birkaç söz, 20 bölüm, açıklama ve içindekiler bölümlerinden oluşmaktadır.

Dil

Eserin “Dil” başlığını taşıyan ilk bölümünde (s. 5-8),² dilin doğuşu, dilin tanımı, yazının meydana gelmesi, diller arasındaki farklar, dil grupları, Türkçenin yapısı ve diğer dil grupları, şiveler ve lehçeler ile dilimiz ve dilimizin gelişmesi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Eserde dilin tanımı “*Bir insan topluluğunun konuşmasına yarayan anlamlı sözlerin hepsine birden dil denir.*” (s. 6) şeklinde yapılmıştır. “Yazı” alt başlığında uzaklarla iletişim için yazının keşfedildiği ve ilk yazının Mısırlıların Hiyeroglif yazısı olduğu anlatılır. Sonraları ise ses sistemine ve dolayısıyla harflere değinilmektedir. Bilim insanları dilleri kökenlerine göre Hindu-Arabi; Ural Altay gibi dil ailelerine ayırmışlardır. Türkçe Moğol ve Mançu dilleri ile Altay koluna ait gösterilmiştir. Yapı bakımından diller tek heceli (Çin, Tibet, Birmanya); bitişken diller (Türkçe, Macarca); bükünlü diller (Makedonca, Fransızca, Arapça) olarak sınıflandırılmıştır. Zamanla dillerin birbirlerini etkilediği görülmüştür. Bölüm sonunda bölümde anlatılan konularla ilgili on bir soru bulunmaktadır.

Yazarlar vücut hareketleri ve yüz ifadeleriyle iletişim kuran insanların topluluklar halinde yaşamaya başlamaları ile birlikte rast gele seslenmelerin bir düzene girerek ses, hece kelime ve sonrasında da cümleleri oluşturduğu ve dilin böylece ortaya çıktığı anlatılmaktadırlar. Verilen bilgiye göre diller arasındaki

² Eserin sayfaları metinde parantez içinde verilmekle yetinilmiştir.

farklar ise insanların birbirlerinde uzaklaşması ile oluşmuştur. Kitapta şive, ağız, lehçe ayrımı yapılarak bunlara örnek gösterilmiştir. En eski yazılı Türk eserleri Orhun kitabeleridir ve Türklerin İslamiyet'i kabulüyle Arapça ve Farsçanın tesiriyle birlikte şairlerin dilinin halk dilinden giderek uzaklaştığı anlatılmıştır. Nihayet on dokuzuncu yüzyılda ruhlar gibi dilde de milliyet duygusunun belirmesiyle bir lisan temizliğini başladığına ve bu durumun sürdüğüne dikkat çekilmiştir.

Dil Bilgisi

Kitabın ikinci bölümünde (s. 9-10), “Dil bilgisi” başlığında, konuşmanın tanımıyla gelişigüzel ve düzgün konuşmadan bahsedilmektedir. Yazıların ifade kadar yazılış hatalarına da yer verilmeden özenle yapılması gerektiği yazı ile anlaşma alt başlığında anlatılarak dilbilgisi “*Dilimizin öz kurallarını tanıtarak doğru konuşmanın, düzgün yazmanın yollarını öğretmektir*” (s. 10) şeklinde açıklanmış, kültür dilinin tanımı yapılmıştır. Son olarak bölümle ilgili beş soruya yer verilmiştir. Eserde düzgün konuşma bir millî görev olarak nitelendirilmektedir.

Fikirlerin Anlatılması

“Fikirlerin Anlatılması” başlıklı üçüncü bölümde (s. 11-13), cümle “*Bir duyguyu bir düşünceyi, bir dileği, bir haberi tam olarak anlatmak için kullanılan kelime dizisi*” (s. 12) olarak açıklanmıştır. Devamında cümlede kelimelerin sayısı, tek kelimeli cümleler, cümlede kelime düzeni ve manzumelerde cümlelerin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgi verilmektedir. Bölüm konu ile ilgili altı soru ile tamamlanmıştır.

Bu bölümde manzumelerdeki şekil yapısından kaynaklı söz dizimin farklı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kelimeler ve Onların Ses Bakımından Yapıları

Yazarlar, “Kelimeler ve Onların Ses Bakımından Yapıları” başlıklı dördüncü bölümde (s. 14-17), kelimenin tanımını “*Ağızdan çıkan anlamlı ve cümle kuruluşunda hizmeti geçen sözler*” (s. 14) şeklinde yapmışlardır. Ses ve hecenin tanımından sonra dilimizin sesleri ara başlığında harfler ve alfabe yer verilmiştir. Büyük harflerin kullanıldığı yerler açıklanarak bu konularla ilgili yedi soruya, sonrasında bölümle ilgili altı soruya yer verilmiştir. Kalın ve ince sesliler, düz ve yuvarlak sesliler ile geniş ve dar sesliler “Sesli harflerin çeşitleri” (s. 19-20), alt başlığında kısaca anlatılmış sesli harflerin panosu verilmiştir. “Hece çeşitleri” başlığında (s. 18-19), tek, iki, üç ve dört harfli heceler sıralanarak satır sonuna sığmayan kelimelerin bölünmesi konusuna değinil-

miştir. “Seslilerin uyumu” bölümünde (s. 20-23), büyük ve küçük ses uyumu istisnaları ile birlikte anlatılmış arakasından konuyla ilgili sorulara yer verilmiştir. Düzeltme işareti, eş yazılı (eş sesli) Türkçe kelimeler ve kesme işareti “önemli imla kuralları” (s. 23-24), başlığı altında kısaca anlatılmıştır. Kesme işaretinin özel isimlerden sonra gelen kelimeleri ayırmak için kullanılması farklı bölümde anlatılmıştır. “Sessiz harflerin çeşitleri” bölümünde (s. 24-26), sürekli ve süreksiz sessizler, sert ve yumuşak sessizler tablo olarak gösterilmiş, sessizlerin çıkış yerlerine göre tasnifi yapılmıştır. Sorularla konu pekiştirilmiştir. “Sessiz harflerde değişmeler” (s. 26-27), başlığı altında kelime sonunda bulunmayan sessiz harfler; süreksiz sert harflerin yumuşaması ve süreksiz yumuşak harflerin sertleşmesi olayları örneklerle açıklanmıştır. Hece düşmesi anlatılmış bölüm sorularla bitirilmiştir.

Eserde ses, harf, alfabe, hece konuları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Harflerin çeşitleri başlığı ile sesli ve sesiz harfler sıralanarak “ğ” sesinin çıkış özelliği ile Türkçe hiçbir kelimenin başında bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Kelimelerde “ulama” terimi için “ulaşma” ifadesi kullanılmıştır. Dilimize yabancı dillerden geçen kelimelerin (neş’e, sun’i) doğru okunmasına ve aynı harflerle yazılıp farklı okunması gereken kelimeleri (katı-sert, kat’ı- kesilmesi) ayırt etmek için kesme işaretinin kullanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kaynaşma başlığında n, s, ş, y kaynaştırma harflerinden kısaca bahsedilmiştir.

Kelime Çeşitleri

Beşinci bölümde (s. 29-31) “kelime çeşitleri” incelenmiştir. Kelime çeşitleri anlam bakımından isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, bağ ve ünlem olmak üzere sekiz çeşit olarak ele alınmış, “kelimelerin cümle içindeki görev adları” başlığında da özne, yüklem ve tümleç şeklinde kelimelerin cümlede aldığı görevlerine kısaca değinilmiştir. Kökler, kök çeşitleri (isim ve fiil kökleri), kelimelerin yapıları konusuna da yer verilmiştir. “Kelimelerin aldıkları parçalar” (s. 32-33) kısmında ekler yapım ekleri ve çekim ekleri (takılar) örneklerle anlatılmış gövde kavramı açıklanarak takıların yapım eklerinden sonra ve ses uyumlarına göre getirildiğine dikkat çekilmiştir. Türemiş ve birleşik kelimeler “türeme ve bileşme” başlıklarında kısaca anlatılmıştır. Beşinci bölümün sonunda kelime vurgu (s. 31-32) konusu, “vurgu, ek ve takılarda vurgu ve vurgu değişiklikleri” başlıklarıyla örnekler verilerek incelenmiş; kelime vurgusuna dikkat edilerek okumanın önemine değinilmiştir.

Kelime kökleri, isim ve fiil kökleri olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Yapım eklerine kök ya da gövde kelime ile anlamca benzer yeni kelime türetmesinden dolayı ek denirken çekim eklerine de böyle bir özellikleri olmadığı için sadece takı denebileceği vurgulanmıştır. Takılar eklerden sonra

gelir bilgisi verilmiştir. Kelimelerde vurgu değişikliklerinin örnekleri gösterilmiş, vurgu alt başlığında cümlede vurgu konusuna değinilmemiştir.

İsim

Altıncı bölümde (s. 37-39) “isim” başlığı altında ismin tanımı yapılarak “isim çeşitleri” başlığı altında özel isimler, özel isimlerde kesme işaretinin kullanımı; cins isimler, cins isimlerin çeşitleri; madde (somut) isimleri; mâna (soyut) isimleri örneklerle anlatılmıştır. “İsimlerde teklik çokluk” (s. 39-42) bahsinde teklik çokluk anlamı ile çoğul takısı; bazı yabancı kelimelerde çoğul takısının sesliler uyumuna aykırılığı, tekil isimlerde çokluk anlamı, topluluk isimleri; özel isimlerin çoğul takısından kısaca bahsedilmiştir. Yine bu bölümde “cümlede ismin halleri” (s. 43-44) başlığı altında isimlerin cümlede kullanım şekilleri; “yalın hal, i hali, e hali, de hali, den hali” örneklerle açıklanmıştır. “İsim tamlaması” ara başlığında (s. 44-46) tamlamanın tanımı yapılarak tamlama çeşitleri içinde belirli, belirtisiz, takısız ve zincirleme isim tamlamasına yer verilmiştir. “Tamlayan ve tamlanan isimlerin takı alışları” (s. 47) kısmında çoğul takısı, hal takıları ve belirtili tamlamalarda tamlayanla tamlanan arasına daha başka kelimelerin girmesi konularına yer verilmiştir. “Yapılarına göre isimler” (s. 48-51) başlığında basit, türemiş ve bileşik isimler başlıklarında basit isimler; türemiş isimler ve isim türeten ekler; isim soyundan olan köklerle gövdelerden türeyen isimler ile fiil kök ve gövdelerinden türeyen isimler; bileşik isimler ve yapıları; bileşik isimlerin takı alışları örneklerle anlatılmıştır. Son olarak isimlerin cümle içindeki görevleri (s. 51-52) özne, yüklem ve tümleç oluşları ile Türkçede isimlerde erkeklik dişilik konusu örneklerle açıklanmıştır. Bölüm sorularla tamamlanmıştır.

“Yapılarına göre isimler” bölümünde isimden isim ve isimden fiil yapım ekleri sıralanarak örnekler gösterilmiştir. İsim tamlamaları genel dil bilgisi görüşüne uygun olarak dört başlıkta incelenmiştir. Türkçenin isimlerde erillik ve dişilik özelliğinin olmadığı konusuna Arapçadan örnekler gösterilerek yer verilmiştir. Dişi kelimesinin insanlar için kullanılmadığı vurgulanmıştır. İsimlerin cümle içerisinde özne, yüklem ve tümleç oluşlarına örnekler verilmiştir.

Sıfat

Yedinci bölüm yerine sekizinci bölüm (s. 53-54) olarak “sıfatlar”ı görmekteyiz. Sıfatın tanımı “*Varlıkların biçimlerini, durumlarını, renklerini (nasıl ve nice olduklarını) bildiren yahut onların yerlerini ve sayılarını belirten kelimelerdir*” (s. 54) şeklinde yapıldıktan sonra sıfatlarla isimlerin kullanılışlarına ve sıfat çeşitlerine (s. 55-58) değinilmiştir. “Niteleme sıfatları, belirtme sıfatları, niteleme ve belirtme sıfatlarının birlikte kullanılışları” başlıklarından sonra niteleme sıfatlarında türlü mana dereceleri (s. 58-60) konusuna

geçilmiştir. Bu bölümde eşitlik (kadar, gibi), üstünlük (daha, -den, en) , aşırılık (çok, pek, pek çok) dereceleri sağlayan niteleme sıfatları örneklerle açıklanmıştır. “Niteleme sıfatlarının anlamca pekiştirilmesi” (s. 60-61) bahsinde pekiştirme yolları (m,p,r,s harflerinin kullanımı, aynı sıfatların tekrarı ve eş veya yakın anlamlı iki sıfatın tekrarı) örneklerle anlatılmıştır. İsimlerle sıfatlar arasındaki ilgi (s. 62-63) bahsinde sıfatların isim olarak kullanımı, isimlerin sıfat olarak kullanılması konuları işlenmiştir. “Küçültme” (s. 63-66) bahsinde isimlerde küçültme (-cık, -cağız) ve sıfatlarda küçültme (-cık, -CA, -İmsİ, -İmtrAk); sıfatlarda küçültme vazifesi gören ekler arasında anlam ayrılığı, küçültme ekleri kelimelerle kaynaşırken meydana gelen bazı değişimler ve küçültme ekleri hakkında açıklama ve sorularla bölüm tamamlanmıştır.

Eserde takısız isim tamlamalarının da sıfat tamlamaları ile aynı cinsten tamlamalar olduğu özellikle belirtilmiştir. “Bir” belgisiz sıfatı ile “bir” sayı sıfatı arasındaki fark not kısmında açıklanmıştır. Yazarlar, unvan sıfatlarını, isimlerden önce gelen (doktor, yüzbaşı, başkan...); isimlerden sonra gelen (efendi, çavuş, hatun...); isimlerden hem önce hem de sonra gelenler (yoldaş, sultan, han, gazi, hoca...) şeklinde üçe ayırarak incelemişlerdir.

Yapılarına Göre Sıfatlar

“Yapılarına Göre Sıfatlar” başlıklı dokuzuncu bölümde (s. 67-71) basit sıfatlar; türemiş sıfatlar ve türemiş sıfat türeten ekler (isim soyundan olan köklerle gövdelerden türeyen sıfatlar; fiil kök ve gövdelerinden türeyen sıfatlar); bileşik sıfatlar ve bileşik sıfatların yapılış yolları ile asıl bileşik sıfatlar ve grup halindeki bileşik sıfatlar bahsi bu bölümde yer almaktadır. Bölüm sıfatların cümledeki yerleri ve görevleri bahsi ile bitmiştir.

Bileşik sıfatlar, asıl bileşik sıfatlar ve grup halindeki bileşik sıfatlar olarak ikiye ayrılmıştır. Eserde bütün kelime gruplarına yer verilmesine de kelime grubu şeklindeki sıfatlara yer verilmiştir. Sıfatlar, cümle içerisinde özne, tümleç ve yüklem olabildikleri gibi fiillerin bildirdikleri işler ve oluşlar üzerinde etki yaparak zarf da olabilirler bilgisi bulunmaktadır.

Zamir

Onuncu bölümde (s. 72-80) “Zamirler”e yer verilmiştir. İsimlerin yerini tutan kelimeler olarak tanımlanan “zamirler” bahsinde şahıs, işaret, belgisiz ve soru zamirleri ile şahıs ve işaret zamirlerinin çekimi konusuna örnek ve tablolarla yer verilmiştir. İsim tamlamaları ile şahıs zamininin ve kendi kelimesinin kullanımı (s. 73-75); isim tamlamalarında işaret zamirlerinin kullanımı, isim tamlamalarında tamlayıcı zamirlerin düşmesi (s. 75-76) konuları açıklanmıştır. “Zamir vazifesi gören takılar” (s. 77-78) başlığında takı halinde zamirler ile

iyelik zamirleri anlatılarak fiil çekim tablosuna yer verilmiştir. Bölüm ilgi zamiri “ki”nin kullanımına dair bilgilerle sonlanmaktadır.

Şahıs zamirlerinin manalarını kuvvetlendirmek için kendi zamiriyle birlikte kullanıldıklarına örnekler gösterilmiştir.

Zamirlerin Yapısı

On birinci bölümde (s. 79) “Zamirlerin Yapısı ve Zamirlerin Cümle İçindeki Görevleri” bahsi yer almaktadır.

Esere göre zamirlerin türemişi yoktur ve belgisiz zamirler, belgisiz sıfatların tamlanmış şekilleridir: birkaçı, birçoğu, hiçbir, öbür vb. Fakat yazarlar, zamirlerden türemiş az sayıda kelime (benlik, sensiz, bence, benimsemek vb.) olduğunu da belirtmişlerdir. Zamirler, isimlerin yerine kullanıldıkları için cümle içinde onların bulunduğu bütün görevlerde kullanılabilirler bilgisi yer almaktadır.

Fiil

On ikinci bölüm fiiller ve fiillerin adları (s. 80-81); fiil çekimi (s. 81-82); fiillerde türlü anlamlar; şahıs anlamı; teklik çokluk anlamı (s. 81-82) konuları ile başlamaktadır. “Fiillerde zaman anlamı” (s. 83-85) bahsinde geçmiş (di’li ve miş’li geçmiş zaman), şimdiki, gelecek ve geniş zaman örneklerle anlatılmaktadır. “Fiil kipleri” (s. 85) bahsinde kipin tanımı yapılarak haber (di’li geçmiş kipi; miş’li geçmiş kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi ve geniş zaman kipi) ve dilek (dilek-şart kipi; istek kipi, gereklik kipi, emir kipi) kipleri (s. 85-87) anlatılmıştır. “Fillerin bileşik zamanlı şekilleri” başlığında hikâye, rivayet ve şartlı bileşik fiillere (s. 87-89) yer verilmiştir. Fiillerde olumluluk ve olumsuzluk; olumsuzluk eki ve olumsuz fiillerin çekimi; olumsuz fiillerde vurgu (s. 89-90); fiillerin soru şekli; fiillerde soru; soru takısı; soru takısının yeri; fiillerde değil kelimesi ile yapılan soru şekli; soru takısının diğer kelimelerle de bulunuşu ve soru takısı almış kelimelerde vurgu konuları (s. 90-92) anlatılmıştır. “Takı-fiil ve görevi” (s. 92-94) başlığında takı-fiil, isim fiili (mastar) kavramı, takı-fiilin çekimi bahsinde ise takı-fiilin geniş zaman sayılan bir tek zamanıyla hikâye, rivayet ve şart olmak üzere dört çekiminden örnekler gösterilmiştir. Takı-fiillerde olumsuzluk; takı-fiilin soru şekli; takı-fiilin daha başka yerlerde kullanılışı ile var ve yok kelimeleri ile cümle kurulması konularıyla bölüm tamamlanmıştır.

Eserde yazarlar, bileşik zaman takılarının ayrı yazılışına (idi, imiş, ise) örnekler vermiştir. Şartın zamanla ilgisi olmadığı, şartın bileşik zamanla ilgisinin sadece çifte takı alması ile ilgili olduğu vurgulanmıştır. Olumsuz fiillerin çekimi bahsinde geniş zamanda olumsuzluk ekinden sonra gelen zaman takısı ikinci ve üçüncü tekil ve çoğul şahıslarda -r iken -z olur denilerek

gidersin-gitmezsin; giderler gitmezler vb. örnekler verilmiştir. Bu bölümde -r aslında geniş zaman ekidir ve bu zamanda olumsuzluk eki -mAz şeklinde kullanılır. Belirtildiği gibi bir değişme söz konusu değildir.

Fiillerin Yapılarına Göre Çeşitleri

On üçüncü bölümde “Fiillerin Yapılarına Göre Çeşitleri” (s. 95-96) konusuna yer verilmiştir. Basit (asıl) fiillerin tanımından sonra türemiş fiiller bahsinde isim soyundan olan kelimelerden fiil türetmeye yarayan başlıca ekler anlatılmıştır. Bazı bileşik fiillerin isim ile yardımcı fiillerin, bazılarının ise fiil ile yardımcı fiillerin birleşmesiyle oluştuğuna dikkat çekilerek, bileşik fiiller (s. 96-98), yardımcı fiillerle yapılmış bileşik fiiller (etmek, olmak, eylemek, kılmak yardımcı fiili ile kurulanlar) ve özel bileşik fiiller olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Yeterlik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma fiilleri örneklerle açıklanmıştır. Her iki kelimesi yine fiil kök ve gövdelerinden oluşan farklı bileşik fiil yapılarının da olduğundan bahsedilerek bölüm sorularına geçilmiştir.

“Bileşik fiillerin çekimi” ile “olumsuz soru şekilleri” (s. 99) bahsinden sonra “fiilin çatısı” bahsine geçilmiştir. Fiilde çatı (s. 99-101) “*Fiillerin özne ve tümleçleriyle ilgileri bakımından edindikleri özelliğe çatı denir*” (100) şeklinde açıklandıktan sonra tümleçleriyle ilgileri bakımından fiiller, geçişli ve geçişsiz fiiller olarak ikiye ayrılmıştır. “Tümleç (tamlayıcı) çeşitleri” (s. 101-102) bahsinde “*Geçişli fiillerle beraber mutlaka kullanılması gereken yani öznenin yaptığı işten ve hareketten doğrudan doğruya etkilenen tümleçlere düz tümleç veya sadece nesne denir*” (s. 101) açıklaması ile nesnelerin cümlelerde “yalın” ve “i hali” ile bulunduğu bilgisi verilmiş, belirtili ve belirtisiz nesne konusuna yer verilmiştir. Yine kitapta dikkat çeken bir diğer bilgi de dolaylı tümleçlerle ilgilidir. “*Fiillerin cümle kurabilmek için mutlaka beraber kullanılması gerekmeyen yani öznenin yaptığı işten ve hareketten doğrudan doğruya değil dolayısıyla etkilenen tümleçlere dolaylı tümleç*” (s. 103) denilmektedir. Dolaylı tümleçler cümlede “e, de, den” hallerinde bulunur ve hem geçişli hem de geçişsiz fiillerle kullanılırlar. Bunlara dolaylı tümleç denilmesinin sebebi fiilin bildirdiği işten dolayısıyla etkilenmiş olmalarıdır. Hiç kullanılmamasalar da cümleler yine de bir anlam ifade edebilirler. Dolaylı tümleçler cümlelerin manasının daha geniş ve daha etraflı olmasının sağlayan unsurlardır.

Kitap “fiillerin özneleriyle ilgileri” (s. 102-103) başlığıyla devam etmektedir. “Fiillerin eksiz çatıları” (etken fiiller) işlerin gerçekten özne tarafından yapıldığını bildirirler. “Fiillerin ekli çatıları” başlığında etken yani eksiz çatılı fiillerin aldıkları eklerle oluştuğu ve fiillerin gerek özne ve gerekse nesneleriyle olan ilgilerinin değiştiği belirtilmiştir. Özneleriyle ilgilerine göre bu fiiller oldurgan ve ettirgen fiiller, edilgen fiiller, dönüşlü fiiller ve işteşlik fiilleri şeklinde dörde ayrılırlar. Geçişsiz fiilleri geçişli yani oldurgan yapan ekler “-Ir;

-It; -t; -dlr” ekleridir. “*Zaten geçişli iken geçişlilik derecesini arttırılan fiillere ettirgen fiiller denir.*” (s. 104). Bu fiillerde özne işleri doğrudan doğruya kendisi yapmaz başkalarına yaptırır. Edilgen fiiller, öznesi belli olmayan veya cümle içinde belli edilmesine lüzum görülmeyen fiillerdir. Dönüşlü fiiller ise etkisi başka varlığa geçmeyip özneye dönen ve o işi öznenin kendi üzerinde kendi kendine yaptığını bildiren fiillerdir. İşteşlik fiilleri de işleri birden fazla öznenin karşılıklı veya hep birlikte yaptığını bildiren fiiller olarak tanımlanmıştır. Bileşik fiillerin çatıları başlığında ise yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerde ve özel birleşik fiillerde çatı eklerinin farklı yerlere getirilmesi bahsine yer verilmiştir.

Kitapta yer alan diğer bir bölüm de fiilimsilerle (s. 108-109) ilgilidir. “*İş hareket oluş bildirdikleri halde kendilerinde çekimli fiillerdeki özellikler bulunmayan veya bulunup da onlarla olduğu gibi açık olmayan kelimelere fiilimsi*” (s. 108) denir. Fiilimsilerin özne ve tümleç olarak tamlayıcı cümlecikler kurduğu örnekler “fiilimsilerle cümlecikler kurulması” başlığı altında incelenmiştir. Fiilimsiler ilgili oldukları kelimelere göre isim-fiil (s. 109-111), sıfat-fiil (s. 111-113) ve bağ-fiil (s. 114-117) olarak üçe ayrılmaktadır. “İsim-fiillerin cümledeki görevleri” (s. 109-11) başlığında bu yapıların cümle içerisinde özne, tümleç, yüklem olabildikleri ve isimler gibi hâl ekleri alabildikleri gibi çoğul da olabildikleri anlatılmıştır. Tamlayan ve tamlanan olabildikleri gibi isimler gibi iyelik takıları da alabilirler. Aynı zamanda isim-fiiller olumlu ve olumsuz olabildikleri gibi fiiller gibi geçişli-geçişsiz, oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatılarda bulunabilirler. Bu durum “isim-fiillerde çatı” (s. 109-111) başlığı altında anlatılmıştır. “Sıfat-fiiller (ortaçlar)” (s. 111-113) başlığında sıfat-fiilleri diğer fiil kök ve gövdelerinden türeyen diğer sıfatlardan ayırt eden başlıca özelliklere yer verilmiştir. Fiillerden türeyen asıl sıfatların olumsuzlukları yoktur. Sıfat-fiiller özne tümleç ilgilerini kaybetmedikleri için cümlecik kurarlar. Sıfat fiillerin iyelik ekleri ile çekimi ve isimleşen sıfat-fiillere de örnekler gösterilmiştir. “Bağ-fiiller (Ulaçlar)” (s. 114-117) kurduğu cümleciği başka bir cümleciğe bağlayan fiilimsiler şeklinde tanımlanmıştır. Cümlede hem bağ hem de fiil görevinde bulunabilen bağ-fiiller çok defa başka bir fiilin zarfı da olurlar. Bağ-fiiller yapılarına göre özel eklerle, fiil kök ve gövdelerinde yapılanlar; takı ve edatlarla, fiil ve fiilimsilerden yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fiil kök ve gövdelerinde bağ-fiil yapan ekler -Ip, -AraK, -A, -All, -IncA, -mAdan ekleridir. Takı ve edatlarla fiil ve fiilimsilerden yapılan bağ-fiiller ise genellikle isim ve sıfat-fiillerle bazı çekim eklerinden yapılırlar. Bağ-fiillerde zaman anlamı, şahıs anlamı ve bağ-fiillerde çatı (s. 114-117) konuları kısaca özetlenerek sorularla bölüm tamamlanmıştır.

Özel bileşik fiiller ile tasviri fiiller kastedilmektedir. Kitabın yazarları her iki kelimesi de fiil kök ve gövdelerinin şekil ve anlamca kaynaşması ile kurulan

özel bileşik fiillerden tezlik fiilinin Valandova, Doyran, ve Radoviş-İştüp bölgelerinde sıkça kullanıldığını belirtmişlerdir. Yazarlar yaklaşıma fiilinin ise Makedonya Türk Ağzında hiç kullanılmadığı söylemektedirler. Tümleç (tamlayıcı) terimlerinin ikisine de yer verilmiştir. Burada dikkate değer bir konu ise yazarların “e haline” girmiş bir kelimenin de bazen nesne olabileceğine değinmeleridir. Örnek olarak da “Bizim araba yolda bir otobüse çarpmış” cümlesi gösterilmiştir. Tümleç (tamlayıcı) çeşitleri bahsinde isim tümleçleri, tamlama işlerinin derecelerine göre düz tümleç yahut nesne ve dolaylı tümleç olarak ikiye ayrılmıştır. Tümleç çeşitleri günümüz dil bilgisi kitaplarından farklı olarak fiilde çatı konusunun içerisinde anlatılmıştır. Dönüşlü ve edilgen çatılı fiiller arasında anlam değişimleri bölümünde fiillerin şekillerine göre değil özne ve tümleçleriyle olan ilgilerine göre tanımlanması gerektiği vurgulanmıştır. Kat kat çatı almış fiillere katışık çatılı fiiller denilmektedir. Fiilimsilerin özne ve tümleç olarak tamlayıcı cümlecikler kurduğu örnekler fiilimsilerle cümlecikler kurulması başlığı altında incelenmiştir. Günümüzde bu tür cümleler basit cümle sayılmaktadır. İsim-fiiler bahsinde -mAk, -Ma, -Iş ve -mEkLIK ekleriyle kurulan örnekler yer verilmiştir. Burada -mEkLIK ekiyle kurulan (gelmeklik, kaçmaklık, bilmeklik, saklamaklık) isim-fiillerinin söylenişleri ağır olduğundan kullanımlarının azaldığı belirtilmiştir. Aynı zamanda isim-fiiller olumlu ve olumsuz olabildikleri gibi fiiller gibi geçişli-geçişsiz, oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatılarda bulunabilirler. Bu durum “isim-fiillerde çatı” başlığı altında anlatılmıştır. Eserde sıfat-fiillerin zaman anlamı taşıdığı (Geniş zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman) belirtilmiştir. Bağ-fiil yapıları, -mAkII isim-fiillerden sonra için, ile, -le beraber, üzere, suretiyle, vesilesiyle, edatları getirilerek kurulanlar; -mAlII isim-fiillerin tamlanmış şekillerinden sonra yüzünden, dolayısıyla, -den dolayı, -e rağmen edatları getirilerek kurulanlar; -mİşII ve -AcAkII sıfat-fiillerden sonra kadar ve derece edatları getirilerek kurulanlar; -r’li sıfat-fiillere -casInA eki getirilmek suretiyle yapılanlar; -dIkII sıfat-fiillere -cA eki katılarak yapılanlar; -r’li sıfat-fiillerin olumlularıyla olumsuzlarının birlikte kullanılmaları sonucu kurulanlar ve daha çok geniş zaman kipiyle -mİşII geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zaman kiplerinin üçüncü tekil şahıslarına -ken takısı getirilerek kurulan bağ-fiiller örnekleriyle anlatılmıştır. Bu detaylı anlatım eserin yazıldığı dönem göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir. Yine bağ-fiillerde zaman anlamı, şahıs anlamı ve bağ-fiillerde çatı konularına kısaca yer verilmesi de yazarların bu konulardaki dikkatini açığa çıkarmaktadır.

Edat

On dördüncü bölüm “Edatlar” (s. 113-119) hakkındadır. Edat eserde “*Cümlelerin öbür kelimeleri arasındaki türlü anlam ilgilerini belli etmeye*

yarayan ve anlamları ancak cümledeki görevleriyle belli olan kelimeler” (s. 118) olarak açıklanmıştır. “Edatların kullanılışı” başlığında kelimelere ekli ve eksiz birleşen edatlar, edatlar ve takılar başlığında da kelimelere birleşik yazılan ile edatına örnek verilmiştir. “Edatların yapısı ve görevleri” (s. 119-120) başlığında asıl edatların sayısının belli olduğu ve türeyip çoğalmadığı, isim sıfat ve zarf olduğu halde edat ve takılarla kaynaşıp cümlede edat işlevi gören kelimelerin olduğu dile getirilmiştir. Edatların anlam ilgisini belirttiği kelimelerle birlikte daha çok tümleç (isim veya zarf tümleci) görevinde bulundukları bazen de edatlarla birlikte kullanılan kelimelerin sıfat görevinde bulundukları ve de edatların takı-fiil olarak yüklem de oldukları, “edatların görevleri” başlığında anlatılmıştır.

Edatlar bölümünde, birleşik yazılan “için” edatına “niçin ve benimçin” örnekleri gösterilmiştir. “Benimçin” birleşik yazımı o dönem içerisinde özel bir kullanım olarak değerlendirilebilir.

Zarf

On beşinci bölümde “zarflar”a (s. 121-122) yer verilmiştir. Zarf “*Bir fiilden, bir sıfattan veya görevce kendine benzer bir kelimedenden önce gelerek onun anlamını tamlayan; yahut o anlamda azlık çokluk, hal, tarz ve zaman bakımından bir değişiklik yapan kelimelere*” denir (s. 122). Zaman, yer, hal ve azlık-çokluk zarfları (s. 122-124) bir fiilin, bir sıfatın veya kendi cinsinden bir kelimenin anlamını tamamlayarak değiştirirler. “Yer zarfları” konusunda “cümle içinde -e, -de, -den haline girmiş isimler de fiille ilgili kelimeler olup o işin hareketin veya oluşun yerini belli ederler ancak bunlar yer zarfı değil dolaylı tümleçtirler, bilgisi yer almaktadır. “Hal zarfları” fiillerin hallerini çeşitli tarzlarda (durum, tahmin, olmazlık, soru) bildirirler. “Azlık-çokluk zarfları” da bir fiilin, bir sıfatın veya kendi cinsinden bir kelimenin anlamını azlık-çokluk bakımından değiştiren kelimelerdir. “Zarfların yapısı” (s. 125-126) bahsinde basit, türemiş ve bileşik zarflar örneklerle açıklanmıştır. Zarfların cümle içindeki yeri ve görevi (s. 125-126) ise zarflar cümle içinde zarf tümleci adını almaktadırlar.

Eserde, zarflar bölümünde, yer zarflarının hal takılarını alınca isimleşerek tümleç oldukları ifade edilmiştir.

Bağ

On altıncı bölümde “Bağ (Bağlaç)” (s. 127-130) konusuna yer verilmiştir. Bağlar, eş görevli iki kelimeyi veya anlamca ilgili cümleciklerle, cümleleri bağlayan kelimeler olarak açıklanmıştır. Edatlar gibi kendi başlarına bir anlamlarının olmadığına dikkat çekilmiştir. “Bağlar ve görevleri” başlığında bağların kullanıldığı yerler açıklanırken “ile, ve, ya... ya..., veya , yahut

veyahut, de, ne...ne..., ne de..., hem...hem..., hem... de, ise de, ister... ister..., fakat, ama lakin, yani, ki, öyle ki, demek ki, demek oluyor ki, çünkü, halbuki, sanki, mademki, meğerki, zira, şayet, eğer, ancak, yalnız, nitekim, yoksa, mesela, güya, bari, hiç olmazsa, bundan dolayı, bundan ötürü, bu sebeple, bunun için, bununla beraber, mamafih, neyse, öyleyse” bağlaçlarının kullanım yerleri örneklerle gösterilmiştir.

Yazarlar bağlaç için bağ terimini kullanmışlardır. Eserde, “bağların yapısı” bahsinde bağların isimler ve fiiller gibi türeyip çoğalmadığı, basit kelimeler ya da bağların biriyle veya başka kelimelerin takı, edat ve bağlarla birleşmiş, tekrarlanmış yahut gurup halinde kullanılan şekilleri olduğu ve basit ve bileşik bağlar diye ikiye ayrıldığı anlatılmıştır.

Ünlem

On yedinci bölümde “Ünlemler” (s. 131-132) anlatılmıştır. Şaşma, sevinme, üzüntü, acıma, çağırma bildiren ünlemler, “*türlü duygularımızı canlı bir tarzda bildirmeğe yarıyan o duyguların heyecanıyle ağızımızdan çıkan kelimeler*” olarak tarif edilmiştir (s. 131). Asıl ünlemlerin yanı sıra diğer kelimeler de ünlem görevinde kullanılabilir. Ünlem işaretinin ünlem olan kelime ya da cümleden sonra konulabildiği bilgisinden sonra ünlemlerden kelime türetilmediği bilgisi verilmiştir.

Yazarlar, eserde, ünlemlerin başlı başına bir cümle değerinde kabul edildiği ve ünlemlerin cümle kuruluşunda görevlerinin olmadığı bilgisini vermişlerdir.

Söz Dizimi

“Söz Dizimi” on sekizinci bölümde (s. 133-137) dil bilgisinin bölümleri arasında gösterilerek incelenmiştir. Cümlelerin kuruluşunda isim ve fiil kökenli yüklem, cümledeki kelimelerin sayısı, cümlede esas ve yardımcı öğeler anlatılmıştır. Cümlede özne ile yüklem uyumluluğu teklik-çokluk ve şahıs bakımından maddeler halinde örneklerle açıklanmıştır. Cümlelerde yardımcı ve esas öğelerin sıralanışı farklı olabilir bilgisi yer almaktadır. “Cümle çeşitleri” (s. 137-146) bahsinde, kuruluşlarına göre cümleler kurallı ve devrik cümle şeklinde iki başlıkta anlatılmıştır. Yazarlar konuşma dilinde, piyes ve romanlarda bazen devrik cümlelerin kullanıldığını söylemişlerdir. Yüklemine göre cümleler isim ve fiil cümleleri diye ikiye ayrılır. Taşıdıkları fikirlere göre cümleler bahsinde bir fikri başka bir fikrin yardımı olmadan ya da yardımcı fikirlerle beraber anlatılması esasına göre cümleler basit ve bileşik cümleler diye ikiye ayrılıp incelenmiştir. Aynı bölümde “*Başlı başına bir cümle olduğu halde, bir virgül, bir noktalı virgül veya bir bağ ile başka cümleye bağlananlara da sıra cümle denir.*” (s. 140) şeklinde sıra cümlelerin tanımı da yapılmıştır. Sıra cümlelerin fiillerinin son cümle fiiline bağlı olduğu ve kiplerinin aynı önceki

cümlelerin şahıs, çoğulluk ve bileşik zaman takısı almamış olsalar bile fiil gibi sayıldıkları bilgisine yer verilmiştir. “Bileşik cümle ve cümlecikler” bahsinde bileşik cümle içinde birden fazla fikir bulunan cümle, cümlecik ise başlı başına bir cümle olmayıp başka bir fikri tamlayarak veya fikirle tamlanarak bileşik cümle kurmaya yarayan kelime dizisi olarak açıklanmıştır. Bir diğer başlık “bileşik cümlelerde temel cümlecik ve yan cümlecik”tir. Bileşik bir cümlemin temel cümlecği sonda yüklemi de çekimli bir fiil veya takı fiille çekilmiş bir kelimedir. Yan cümlecikler ise temel cümlecikten önce yer alır ve yüklemeleri de fiilimsilerdir. Temel cümlecğin başta yer aldığı bileşik cümleler de görölmektedir. Yan cümlecikler, temel veya başka bir yan cümlecğin yüklemine özne; başka bir cümlecğin yüklemine nesne; başka bir cümlecğin dolaylı tümleci; temel veya başka bir cümlecğin öğelerinden birinin sıfatı; temel veya başka bir cümlecğin zarfı ve de başka bir cümlecğin şartı olabilirler. Bölümde son olarak bir cümledeki kelimelerin anlam, yapı, görev bakımından incelenmesi; cümlemin kuruluş ve yapılışının tahlil edilmesine cümle çözümlemesi denilmiştir. Örnek cümle ve kelime tahlillerine yer verilmiştir.

Yazarların eserde verdiği bilgiye göre bir cümle kaç kelimeden oluşursa oluşsun temel öğeler özne ve yüklemidir. Yüklemi geçişli bir fiille kurulmuş cümlelerde nesne de asıl öge sayılabilir. Diğer bütün öğeler yardımcı ve tamlayıcı öğelerdir. Her bir öge tek kelimeden ya da kelime grubundan oluşabilir. Kelime grubundan oluşan özneye özne grubu, yükleme yüklem grubu vd. denilmektedir. Fakat eser içerisinde ayrı bir bölüm olarak kelime gruplarına yer verilmediği görölmektedir. Cümlede vurgulanmak istenen ögenin yüklemim hemen önünde yer aldığına değinilerek cümlede vurgu bahsine ise yer verilmiştir. Sıfat, zarf ve zamir, isim soylu sözcükler olarak kabul edilir. İsim soyundan olan yüklemeler geçişli olmadığı için nesne alamaz bunun dışında bu cümleler de zarf ve bazı dolaylı tümleçler bulunur. Burada önemli bir bilgi de yüklemeleri bir fiilimsi olan isim cümlelerinde yüklemdeki fiilimsinin geçişli veya geçişsiz oluşuna göre nesne alıp alamadıklarıdır. Taşıdıkları fikirlere göre cümleler bahsinde bir fikri başka bir fikrin yardımı olmadan ya da yardımcı fikirlerle beraber anlatılması esasına göre cümleler basit ve bileşik cümleler diye ikiye ayrılıp incelenmiştir. Bağlı cümlemin tanımı ise tek başına bir cümle olduğu halde, bir virgül, bir noktalı virgül veya bir bağ ile başka cümleye bağlanan cümle olarak tarif edilmiştir. Sıra cümleleri de basit cümle kabul edilmiştir. Basit cümle için bağımsız cümle terimi de kullanılmaktadır. “*Başka bir fikirle bağlanmasına ve desteklenmesine lüzum görölmeden, bir fikri tam olarak bildiren cümlelere bağımsız cümleler de denir*” (s. 139). Basit, birleşik ve sıralı cümle tarifi eserde kaynak gösterilen dil bilgisi kitaplarındaki tarifler ile örtüşmektedir. Yan cümlecğin diğer bir adı da bağımlı cümlecik olarak gösterilmiştir. Şartlı cümleciklerden sonra başka bir cümlecğin gelmediği

durumlar da görülür. Yazarlara göre “İyi fakat biz bu işi beceremezsek!...” örneğinde görüldüğü gibi bu cümleler kesik cümlecikler olarak adlandırılır.

Kelimelerde Çeşitli Anlamlar

On dokuzuncu bölüm “Kelimelerde Çeşitli Anlamlar” (s. 145-146) başlığını taşımaktadır. Sekiz kısma ayrılan kelimelerin gerçek ve mecaz olmak üzere birçok anlam taşıdığından bahsedilerek örnekler verilmiştir. Kelimelere yeni anlamlar yüklenirken benzetmelerden nasıl faydalandığına ve deyimlere değinilmiştir.

Eserde anlamlarına göre kelimeler sekiz çeşit olarak gösterilmiştir. Fakat daha sonra isim ve fiil soylu kelimelere değinilmiştir. Mecazlaşma örneklerinde deyimler anlatılmıştır.

Noktalama İşaretleri

Yirminci ve son bölüm “Noktalama İşaretleri”ni (s. 147-154) anlatmaktadır. Bir metni okurken bazı yerlerde nefes alma ihtiyacı, yazılı metni doğru anlamlandırma ve duygu değişikliklerini ifade edebilmek için yazı dilinde noktalama işaretlerinden faydalanılır. “Nokta, iki nokta, üç nokta, virgül, noktalı virgül, soru işareti, ünlem işareti, tırnak, parantez, çizgi (büyük-küçük), sıra noktalar, yıldız (üç küçük yıldız)” noktalama işaretleri kullanıldığı yerlere örnekler gösterilerek bu bölümde anlatılmıştır.

Eserde “yıldız” veya “üç küçük yıldız”, bir konuyu kısımlara ayırmak için kullanılmaktadır bilgisine yer verilmiştir. Paragrafın bir konuya ait maddeleri ayırmak için kullanıldığı ve kompozisyonlarda birbirinden ayrılan ilgili bölümlere başlarken paragraf (satır başı) başı yapılması gerektiği bilgileri noktalama işaretleri bölümünde anlatılmıştır.

Açıklama

Açıklama (s. 153-154) bölümünde yazarlar, ortaokul öğretmenlerinin hangi sınıfta hangi konuları öğreteceklerine dair bilgiye sahip olsalar da kendilerinin de her sınıf için birer dil bilgisi öğretim programı yaptıklarını dile getirmişlerdir. Yazarlar bu bölümde öğretmenlere rehberlik etmek amacı ile ortaokulun her kademesinde (1, 2, 3, 4) öğretilecek konu başlıklarını sıralamışlardır.

Sonuç

Hıfzı İdriz ve Şükrü Ramo yukarıda incelediğimiz eserlerini, dönemin Türkiye’de yayımlanan dil bilgisi kitaplarından faydalanarak ve Türkiye’de baş gösteren dilin sadeleşmesi hareketlerine paralel gelişen öz Türkçe akımına ayak uydurarak yazdıkları görülmüştür. Yazarlar, Türk dil bilgisi kitabı yazmak için

kendilerinden sonra gelecekleri teşvik etmiş eserleriyle onlara örnek olmuşlardır. Kitabın tek baskısı yapılmış olmasının nedeni Hıfzı İdris'in Türkiye'ye göç etmesi olabilir.

Eserde sıfat ve isim tamlamaları dışındaki kelime gruplarının incelenmediği ve ad ya da deyim aktarmaları konularına yer verilmediği görülmüştür.

Yazarlar yer yer ağız özelliklerine başvursalar da bu sayının çok olmadığı ve özenli bir Türkiye Türkçesi ile eserin kaleme alındığı tespit edilmiştir. Yine yazarların imla ve noktalama işaretlerini de başarılı bir şekilde kullandıkları açıktır.

Kitapta konu anlatımlarından sonra verilen bilgilerin pekiştirilmesi için her bölümün sonunda sorulara yer verilmiştir. Konularla ilgili örnekler ve sorular ortaokul düzeyinde bir ders kitabı için yeterli görülmesi de bir kaynak kitap için yeterli görülebilir. Yazıldığı dönem düşünüldüğünde bu eserin hem öğretmenlere hem de öğrencilere kaynak kitap olarak hazırlanması da bu eksikliği göz ardı etmemizi kolaylaştırmaktadır.

Kitabın sonunda yazarların, dil bilgisi kitabından yararlanacak Türkçe dersi öğretmenlerine yardımcı olmak amacıyla, kitapta yer alan konuların sınıflara göre nasıl bölünmesi gerektiğine dair önerilerde bulunması öğretmenlerin işini kolaylaştırması açısından çok önemlidir.

Yetmiş bir yıl önce yayımlanan bu eserin yazıldığı dönem ve koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Hıfzı İdris ve Şükrü Ramo'nun Türkçe dil bilgisi kitabının oldukça başarılı bir çalışma olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Çelik, M., Gürel Z. (2018). Makedonya'da Türkçe Dilbilgisi Öğretimi ve Bu Alanda Yayımlanan Kitaplar. *International Journal*, 22(6), 1617-1622.
- Emin, O. (2005). *Türkiye ve Makedonya'da İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Emin, O. (2014). İkinci Dünya Savaşından Sonra Makedonya'da Türkçe Eğitimin ve Türkçe Dersinin Gelişimi. *HİKMET Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi*, (24), 114-129.
- Gürel Z., Gürel, N. R. (2021). *Eğitimci Yazar Recep Murat Bugariç, Hayatı-Sanatı-Eserleri*. Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.
- Hasan, H. (1998). *Makedonya'da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*. Üsküp: Birlik Yayınları.
- Hoca, F., Nureddin, A. (2024). *1914-2024 Makedonya'da Türkçe Eğitim-Tarihsel ve Sosyo-Kültürel Gelişmeler*. Gostivar: Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları No.1.

- İdriz, H., Ramo, Ş. (1954). *Dilbilgisi*. Üsküp: Prosvetno Delo Yayınevi.
- Ülker, Ç. (1998). *Makedonya Türk Öyküsünde Kimlik Sorunu*. BALTAM Türklük Bilgisi, 3, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zekeriya, İ. (1990). Prosvetno Delo Yayınevi’nin 45 Yıllık Etkinliği. *Sesler Aylık Toplum Sanat Dergisi, Eylül/Ekim*. Üsküp.

Etik Beyan ve Açıklamalar:

1. Bu makalenin yazar(lar)ı, etik kurul iznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu makalenin yazar(lar)ı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu makalenin yazar(lar)ı, kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf gibi bütün belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu makalenin benzerlik raporu bulunmaktadır.

Extended Summary

According to the Constitution of North Macedonia, Turks are recognized as a "nation" and have the right to receive education in Turkish. The right to Turkish education in the Republic of North Macedonia is guaranteed by the Ohrid Framework Agreement and the state constitution. In Turkish education, the Latin alphabet is used, based on Turkish spoken in Turkey. After World War II, with the right of Turks living in North Macedonia to receive education in their mother tongue, teachers were trained for schools providing Turkish education, and these teachers began their duties in cities and villages. During this period, many difficulties were encountered, such as the lack of existing educational programs, insufficient materials in schools, physical limitations, and transportation difficulties. The lack of textbooks was also among the main problems. Hıfzı İdriz and Şükrü Ramo prepared the first Turkish grammar textbook in North Macedonia in such an environment. This study examines the grammar book prepared by Hıfzı İdris and Şükrü Ramo, published in 1954 using Latin script, using a descriptive research method. Diachronic comparison is also used to identify similarities and differences between the information in the book and current Turkish grammar rules. The study examines the relevant sections under the chapter headings to highlight the importance of the work within its historical context. The first Turkish grammar book in Latin script published in North Macedonia was prepared by retired teacher Hıfzı İdris and author Şükrü Ramo. This work was published by Prosvetno Delo Publishing House, following the decision of the Council of Education, Science and Culture of the People's Republic of Macedonia, number 1180, dated April 8, 1954. Only one edition was printed. Printed in 350,000 copies in Latin script for secondary schools, this book serves as a general grammar textbook and has become a valuable resource not only for secondary school students but also for teachers of Turkish language courses in secondary schools. First published in the Birlik newspaper under the heading of grammar, the work was later published as a book due to necessity. The introduction states that it was written using the Turkish Language Association Dictionary and the grammar books of Necmettin Halil Onan, Tahir Nejat Gencan, Beşir Göğüş, Kemal Demiray, Haydar Ediskun, and Baha Dürder. The work consists of a brief introduction, 20 chapters, an explanation, and a table of contents. The first section of the work draws attention to the fact that a linguistic purification began in the nineteenth century with the emergence of national sentiment in language as well as in spirits, and that this situation continues; proper speech is described as a national duty. The absence of masculine and feminine nouns in Turkish is discussed, with examples from Arabic. The work specifically states that noun phrases without suffixes are of the same kind as adjective phrases. The expression "special compound verbs" is used for descriptive verbs. The authors note that the verb of immediacy, formed by the fusion of verb roots and stems in form and meaning, is frequently used in the Valandova, Doyran, and Radoviš-štip regions. The authors state that the verb of approximation is never used in the Macedonian Turkish dialect.

Both terms "complement" and "adjuster" are included. A noteworthy point is that the authors mention that a word in the "e" case can sometimes also be an object. In the section on prepositions, the combined preposition "için" (for) is illustrated with examples such as "niçin" (why) and "benimçin" (for me). The combined spelling of "benimçin" can be considered a special usage within that period. The work presents words in eight categories according to their meanings; subsequently, noun and verb-derived words are discussed. Idioms are explained in the examples of metaphors. The work encouraged new authors to work on Turkish grammar and served as a model for new studies. It is observed that Hıfzı İdriz and Şükrü Ramo wrote their works by utilizing grammar books published in Turkey at the time and in line with the pure Turkish movement that developed in parallel with the simplification of the language in Turkey. The authors encouraged those who would come after them to write Turkish grammar books and set an example with their works. It is noted that word groups other than adjective and noun phrases are not examined in the work, and topics of noun or idiom transfers are not included. Although the authors occasionally resort to dialectal features, it has been determined that they use spelling and punctuation marks successfully. To reinforce the information given after the explanations, questions are included at the end of each chapter. At the end of the book, the authors' suggestions on how the topics should be divided according to grade level are very important in facilitating the teachers' work. Published seventy-one years ago, this work is considered a highly successful study given the period and conditions in which it was written.